

Suzana Kolić Gunjača,
Siniša Cvetković

Četiri restaurirane kaljeve peći iz Požege

Hrvatski restauratorski zavod
Dokumentacijski odsjek
za pokretnu baštinu,
Odjel za drvenu polikromiranu skulpturu
Zagreb, Ilica 44, Kneza Mislava 18
skolic@h-r-z.hr, scvetkovic@h-r-z.hr

Pregledni rad
Predan 23. 8. 2010.
UDK 7.025:683.9–033.6(497.5 Požege)

SAŽETAK: Namjera je članka prije svega ukazati na u nas često zanemarene raznorodne dekorativne/funkcionalne elemente opreme ambijentalnih cjelina, u ovom slučaju tzv. povijesne keramičke peći. Bilo da su sačuvane u cjelinama, bilo fragmentarno (*die historische Ofenkeramik*)¹, zvane još i umjetničke peći (*die Kunstöfen*)² čine zasebnu vrstu artefakata vrijednu pozornosti.³ Početkom 2010. godine priveden je kraju četverogodišnji program konzervatorsko-restauratorskih radova na četiri kaljeve peći iz Požege: prva i najstarija potječe iz dvorca u Trenkovu, dok preostale tri pripadaju interijeru bivšeg objekta stare svilane, poslije građanske kuće Thaller, a danas sjedišta Konzervatorskog odjela u Požegi. Osvrt na povijesni kontekst, karakteristične tipove požeških keramičkih peći, te prikaz tijeka i rezultata konzervatorsko-restauratorskog postupka izvedenoga na njima, tema je teksta koji slijedi.

KLJUČNE RIJEČI: švedska glinena peć, bačvasta glazirana keramička peć (*Rundofen*), *Zirkulierofen*/*Etagenofen*, dvorac Trenkovo, Požege, kuća Thaller, konzervatorsko-restauratorski radovi

POTIČUĆI, PODUPIRUĆI I VREDNUJUĆI ponajprije restauratorski pristup u tretmanu dekorativnih i uporabnih predmeta umjetničkog obrta, koji jednakovrijedno s drugim granama likovnih umjetnosti oblikuju cjeline povijesnih interijera,⁴ te vodeći se izučavanjem tradicionalnih tehnologija izrade, u posljednjih je nekoliko godina obavljen cjelovit konzervatorsko-restauratorski postupak,⁵ u nas prvi toga tipa, na četiri različite glazirane keramičke peći iz dva objekta u Požegi.⁶ Te su peći ujedno i osnovni tipovi kaljevih peći u rasponu od stotinjak godina – od kraja 18. do kraja 19. stoljeća.

Zelena peć, zvana tako zbog boje svoje cakline te najstarija u skupini restauriranih požeških peći, pripada fundusu Gradskog muzeja Požege, no izvorno potječe iz Trenkova dvorca u Trenkovu (do 1912. toponim je bio Mitrovica⁷), općina Velika u Požeškoj županiji. Dvorac do danas nije bio detaljnije istraživan,⁸ a u malobrojnoj literaturi koja ga uopće spominje navode se „često suprotni,

ponekad neuvjerljivi podaci.“⁹ Za života Franje baruna Trenka (1711.–1749.)¹⁰ na mjestu današnjega jednokatnog kasnobarokno-klasicističkog dvorca, koji je bio sjedište vlastelinstva Velika, stajala je barokna kurija koja je nakon Trenkove smrti, tijekom druge polovice 18. ili početkom 19. stoljeća, nadograđena te preoblikovana u postojeći objekt. Može se pretpostaviti da je staru kuriju nakon 1754. dao nadograditi tadašnji vlasnik Ivan barun Peterffy, dok je konačan izgled dvorca donijela sljedeća obnova koju je poduzeo novi vlasnik – Jakob grof Svetić koji to postaje 1798., a čiji nasljednici drže imanje sve do 1848. Na dva mjesta u dvorcu nalazi se zapisana godina 1819. za koju se pretpostavlja da je upravo godina spomenute obnove.¹¹

U navedenom vremenu (1798.–1819.) najvjerojatnije je dvorac uređen iznutra pa su tada i postavljene zelene kaljeve peći. Pretpostavljeno razdoblje podudara se s vremenom građenja karakterističnog tipa upravo takvih okruglih peći, o čemu će još biti riječi.¹² U pogledu usporedbi treba

1. Zelena peć, kraj 18. / poč. 19. st., Požega, Gradski muzej Požega, nekad u Trenkovu dvorcu u Trenkovo; stanje prije radova *in situ* (fototeka HRZ-a)

The green stove, end of the 18 th c. / beginning of the 19th c., Požega, Požega Municipal Museum, originally from the Mansion of Baron Franjo Trenk in Trenkovo, condition before the works in situ (photographic archive of the HRZ)

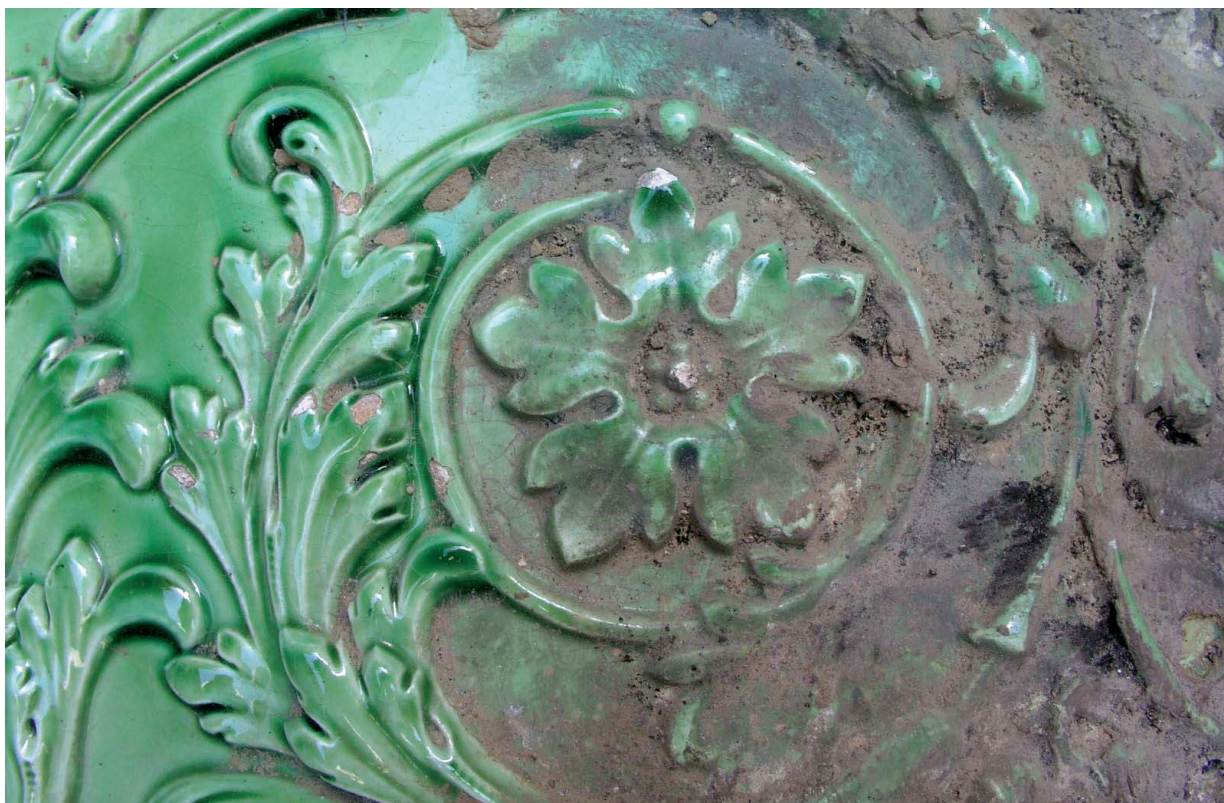
2. Zelena peć, demontirani dijelovi peći po dopremi u prostore Zavoda (fototeka HRZ-a)

The green stove, dismantled elements upon arrival at the HRZ premises (photographic archive of the HRZ)

napomenuti kako literature koja bi se odnosila isključivo na povijesni razvoj kaljevih peći, tehnologiju izrade, način korištenja, tipologiju i stilske osobine, kod nas gotovo da i nema. Peći, pogotovo one iz 18. i 19. st. kojima pripada i zelena peć iz Trenkova, spominju se tek mjestimice ili su samo fotografski zabilježene jer su povezane s obradom temâ o pojedinim objektima. Međutim, može se istaknuti opširnija obrada ove vrste primijenjenih (dekorativnih) umjetnosti – uporaba dimnjaka, kamina i kaljevih peći

s posebnim osvrtom na izradu, morfologiju i tipologiju kaljeva, tj. pećnjaka kao jedinstvenih nositelja stilskih odrednica svoga vremena, prije svega ornamentikom – u srednjovjekovnim stambenim prostorima.¹³

Počevši od druge polovice 14. pa sve učestalije od 15. stoljeća, kaljeve su peći uobičajena sastavnica uređenja interijera, a rezultati arheoloških iskapanja, odnosno fragmenti peći i pećnjaci (u cijelosti sačuvana peć toga vremena u nas nije pronađena¹⁴), pridonijeli su spoznaji

3. Zelena peć, detalj ornamenta s pećnjaka tijekom odstranijavanja slojeva nečistoća (fototeka HRZ-a)

The green stove, detail of an ornament on a stove tile during the removal of layers of dirt (photographic archive of the HRZ)

o njihovoj širokoj rasprostranjenosti,¹⁵ te čak i o vrlo aktivnim radionicama za proizvodnju pećnjaka (npr. Zagreb, Nova Ves).¹⁶ Promjene životnog standarda, razvoj i dimenzije prostora poslije, u renesansi i baroku pa sve do 19. i početka 20. st., pridonijeli su s vremenom sve učestalijoj uporabi kaljevih peći za zagrijavanje stambenih prostorija. Ne ulazeći ovdje dalje u dubinu i širinu teme, zanimljivo je samo spomenuti kako je uvođenje keramičkih peći u svakodnevni život bilo praćeno i spisima, odnosno teorijskim raspravama¹⁷ uglavnom njemačkih autora, u kojima su od početka 17. pa sve do početka 19. stoljeća davali upute o načinu, štednji i što boljoj iskoristivosti grijanja u kućanstvima. Jedan je od prvih takvih traktata *Furnologia oder: Haushältliche Oefen – Kunst* iz 1666. autora Georga Andreasa Böcklera, arhitekta i inženjera aktivnog u Strasbourgu, Frankfurtu i Nürnbergu.

Usporedbom s raspoloživim suvremenim primjerima, odnosno po tipološkoj srodnosti, zelenu peć iz Trenkova moguće je ponajprije dovesti u vezu, kako je već rečeno, s tzv. okruglim, cilindričnim ili bačvastim pećima – izvođenim i u varijanti lijevanoga željeza ili mesinga – koje su bile proizvodi uglavnom austrijskih, čeških i južnotirolskih radionica, i to najviše u razdoblju od 1770. do 1830.¹⁸ Upravo se navedeno područje smatra ujedno i ishodištem prvih razrađenijih kaljevih peći.¹⁹ Isti tip keramičkih glaziranih (pocakljenih) peći određuje se u 19. i početkom 20. st. također i terminom „švedska glinena peć“ ili „švedske i strasburške peći“²⁰ te se pobliže opisuju kao „švedske glinene peći smeđe, bijelo ili zeleno pocaklene, sa srednjim vijencem, s mjedanim ložišnim i pepelišnim vratašcima, željeznom vratnom i podnom (ognjišnom) rešetkom i dimovodnom cijevi“.²¹

Zelena je peć iz Trenkova jedini primjer takve – oblikovanjem i izborom ornamentalnih motiva kasnobarokno-klasicističke – vrste peći na širem požeškom području,²² a u fundus Gradskog muzeja Požega prispjela je kao dar, prethodno već razgrađena. Prema raspoloživoj dokumentaciji,²³ za rastavljanje peći u dvorcu bio je angažiran pećar keramičar Miler²⁴ iz Požega, a angažirala ga je vojna policija koja je – kao posljednji u nizu korisnika – prilikom napuštanja objekta u vrijeme Domovinskog rata odlučila, s obzirom na ionako već devastiran inventar, peć dati demontirati i predati Muzeju na trajnu pohranu. Zelena peć iz dvorca bila je poseban zadatak i izazov od samoga početka s obzirom na to da nije bilo ilustrativnog materijala koji bi pokazao izvorno stanje i izgled sagrađene peći *in situ*, što znači da ju je restauratorski postupak zapravo trebao ponovno uspostaviti, i to na temelju usporednog odnosa dimenzija svih u cijelosti sačuvanih konstruktivnih elemenata – njih osamdesetak koliko ih je stiglo u Muzej, a poslije i u HRZ – te prethodno izvođenih proba sastavljanja. U skladu s tim, došlo se i do saznanja o približnoj ukupnoj visini od 280 cm.

4. Vaza s vrha zelene peći, stanje nakon čišćenja i krediranja oštećenja (fototeka HRZ-a)

Vase from the top of the green stove, condition after cleaning and reconstructions of damages (photographic archive of the HRZ)

Peć je bila strukturirana na uobičajen način kaljevih peći. Segmenti i pećnjaci od pečene gline grade tijelo peći u zonama, unutarne su im stijenke kasetirane te ispunjene opekom, razlomljenim komadima crepova ili šamotnom smjesom, potom još dodatno zapunjavane i međusobno integrirane nanosima masne ilovače i šamota²⁵, a ojačanje statike osigurava primjena metalnih spojnica umetnutih kroz perforirane rubne i kutne dijelove pećnjaka. Vanjske su plohe u cijelosti glazirane zeleno, što dolazi od primjese bakrenog oksida u smjesi cakline. Iznimku čini pećnjak sa stražnje strane baze – u prstenu s pepelištem, koji je ostavljen glaziran bijelo s alteriranim ornamentom toga dijela peći.²⁶ Peć je prvotno počivala na kružnom postolju s vanjskim mesinganim prstenom koje su nosile četiri²⁷ meko profilirane tokarene željezne noge, za postolje pričvršćene sustavom vijaka i navoja. Samo valjkasto tijelo peći moguće je raščlaniti na tri osnovna dijela: bazu s inkorporiranim ložištem i pepelištem,²⁸ srednji dio *corpusa* te krunište s frizom, sfernom kapom i slobodnostojećom keramičkom glaziranom vazom u vrhu.

Prva dva donja prstena peći načinjena su od pećnjaka pravokutnog oblika, segmentnih u presjeku. Unutar trećeg prstena s plitkoreljefnim frizom stiliziranog naizmjenice vrpčastim motivom i motivom plodova nalazi se pepelište s dvostrukim konveksnim, iznutra perforiranim željeznim, a izvana punim mesinganim vratašcima. Kao i vratašca ložišta, tako i ta na lijevoj strani drže dvije šarke, a s desne se nalazi poluga za otvaranje. Vrata ložišta umetnuta su

5. Zelena peć nakon restauriranja i montaže u prostorima Gradskog muzeja Požege (fototeka HRZ-a)
The green stove after conservation and reassembly at the premises of the Požega Municipal Museum (photographic archive of the HRZ)

u četvrti prsten baze peći, koji od središnjeg dijela tijela odjeljuje, odnosno s njim veže prsten kaljeva ornamentiranih stiliziranim akantovim lišćem. Šest superponiranih prstena pećnjaka glatkih površina čini središnji dio tijela peći. Pri vrhu oko peći teče friz s kontinuiranim vitičastim ornamentom koji zaključuje profilirani vijenac, a iznad njega je na peć položena polukupolasta kapa s reljefno izvedenom prolitalom i procvjetanom granom. U vrhu peći postavljena je vaza obavijena sličnim motivom grane.

Na svim su vanjskim površinama pećnjaka bili ustanovljeni nataloženi slojevi raznih nečistoća, prašine i blata,

a unutrašnje su stijenke bile ispunjene konglomeratom čađe nakupljene loženjem, prljavštine raznog podrijetla, šamotne ispune i gline. Uočljiva su bila mehanička oštećenja raznih stupnjeva, ovisno o dijelu peći. U najvećem broju radilo se o rubnim oštećenjima i puknućima cakline, napuklinama pećnjaka, djelomice odlomljenim rubovima, bridovima i spojevima ploča, a sferna je kapa s vrha peći zatečena razlomljena u tri dijela. Metalni dijelovi peći bili su prekriveni slojevima nečistoća i oksida te su mjestimice izgubili svoj prvotni oblik. Nakon dopreme u prostore HRZ-a u Zagreb, nakon raspakiravanja svi su dijelovi zelene peći najprije bili razvrstani, popisani i numerirani te su izmjerene dimenzije svakog dijela. Stanje prije početka radova, kao i sve faze koje su uslijedile, opširno je grafički zabilježeno i fotodokumentirano.

Prva faza konzervatorsko-restauratorskog postupka podrazumijevala je čišćenje svih elemenata peći, odnosno postupno uklanjanje spomenutih taloga, i to pranjem vodom u nekoliko navrata. Postupak je uključivao i uporabu raznih vrsta četki, „špahtli“ i *mini-washa*, kako bi bili dočišćeni osobito problematični dijelovi pećnjaka s tvrdokornom nečistoćom. S vanjskih je ploha uklanjana prljavština do sloja cakline, s unutarnjih do boje gline, a istovremeno je obavljano i sondiranje. Nakon što je svaki element peći bio tretiran, odnosno opran i očišćen na opisani način, stvoreni su uvjeti, nakon ponovnog razvrstavanja, tj. grupiranja po manjim cjelinama, za pristupanje postupku spajanja razlomljenih dijelova i saniranja manjih ili većih napuknuća i pukotina. U slučaju ove peći, s obzirom na ustanovljena oštećenja, nije se ukazala potreba, kao što je to bilo sa sljedeće tri peći, za opsežnijim izvođenjem rekonstrukcija dijelova koji nedostaju. Za sanaciju mehaničkih oštećenja primijenjen je kit, a nakon obavljenog postupka zapunjavanja, dijelovi površina sa zakitima bili su na odgovarajući način retuširani bojama za keramiku. Pri tome je važno istaknuti da je u najvećoj mogućoj mjeri bio poštivan karakter površina peći, tj. njihov izvorni izgled pa je tako pri retušu, na primjer, bio slijedeć čak i prvotni trag razlijevanja glazure koji je u konačnici ostao vidljiv.

Originalni metalni dijelovi peći – novoizrađeni su samo navoji i vijci kojima su noge pričvršćene za postolje – bili su očišćeni od taloga nečistoća i oksida mehanički, kao što je bilo i u slučaju kaljeva, odnosno kemijski, odgovarajućim otapalima te, na kraju, zaštićeni sredstvom protiv korozije. Uslijedilo je ravnanje deformiranih dijelova te naposljetku poliranje do određenog sjaja. Kad je dovršen konzervatorsko-restauratorski postupak, svi su elementi peći – kaljevi, metalne noge, prsten, postolje, dvostruka vratašca ložišta i pepelišta te unutarnja rešetka, pojedinačno pripremljeni za transport u Požegu. Zelena peć ponovno je sagrađena u prostoru Gradskog muzeja Požege gdje će naći trajno mjesto pohrane u sklopu stalnoga postava te joj stoga neće biti vraćena izvorna funkcija.

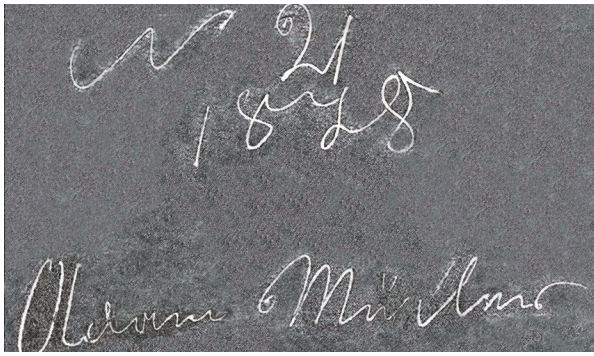
6. Adam Müller (?), Bijela peć, 1878. g., Požega, kuća Thaller, nekad Stara svilana, stanje prije radova *in situ* (fototeka HRZ-a)
Adam Müller (?), the white stove, 1878, Požega, Thaller House, originally Old silk factory, condition before the works in situ (photographic archive of the HRZ)

Restauriranje zelene peći bilo je zapravo potaknuto 2006./2007. godine započetim radovima na obnovi zgrade i inventara požeške stare svilane – poslije građanske kuće Thaller – u kojoj je danas smješten Konzervatorski odjel u Požegi. Između ostaloga, ondje su zatečene i tri raznorodne keramičke peći na kojima je također izveden cjelovit konzervatorsko-restauratorski postupak okončan početkom proljeća 2010. godine ponovnom montažom tzv. smeđe peći u jednu od prostorija. Dodatnu vrijednost tim pećima daje i podatak²⁹ kako su one ujedno i jedini izvorni dijelovi inventara koji su ostali sačuvani iz kuće Thaller.

7. Siva peć, 1860.–1910. g., Požega, kuća Thaller, nekad Stara svilana, stanje prije radova *in situ* (fototeka HRZ-a)
The grey stove, 1860–1910, Požega, Thaller House, originally Old silk factory, condition before the works in situ (photographic archive of the HRZ)

Počevši od sedamdesetih godina 18. st.,³⁰ a slijedeći već postojeću tradiciju toga kraja, na požeškom se području naročito potiče razvoj svilarstva. Među najaktivnijim proizvođačima bila je upravo svilana – manufaktura za odmatanje svile (*fabrica sericea*) – na Trgu sv. Sebastijana,³¹ današnjem Trgu Matka Peića. Proizvodnja sirove svile traje u toj radionici intenzivno sve do polovice 19. stoljeća,³² a poslije objekt svilane s pratećim zgradama dolazi u posjed „vrhovnoga zemaljskoga liječnika (*protomedicusa*)“³³ dr. Ignjata (Vatroslava) Thallera (1840.–1916.),³⁴ pripadnika stare i vrlo ugledne požeške obitelji³⁵ koja potječe iz Ti-

8. Bijela peć, grafitni otisak u glinu urezanoga zapisa s kape peći (fototeka HRZ-a)

The white stove, graphite print of the inscription incised in the clay of the stove top plate (photographic archive of the HRZ)

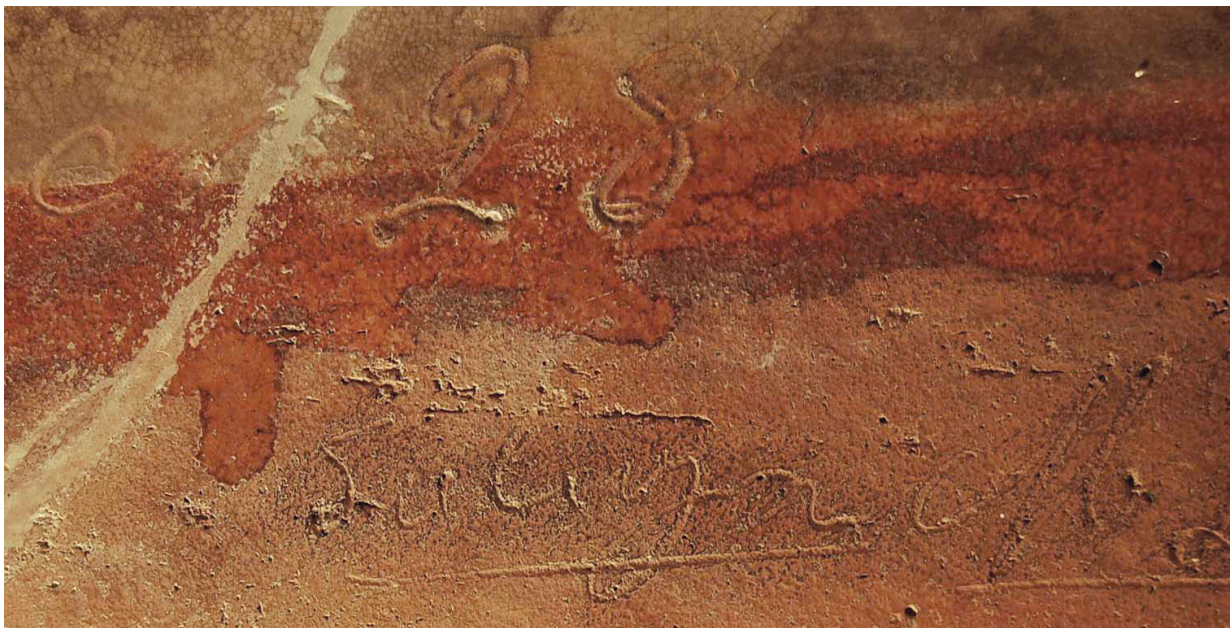
rola. S obzirom na povijesne okolnosti te sudeći prema oblikovnim osobinama,³⁶ tri kaljeve peći u toj kući mogle su biti postavljene u razdoblju od 1860-ih pa do 1910-ih, a grijale su prostorije u nizu orijentirane prema dvorištu, na prvome katu.

Slijedom događaja, najprije je pokrenut program konzervatorsko-restauratorskih radova na, od ove tri najstarijoj, tzv. bijeloj peći, koja je kao i zelena iz Trenkova, dobila takav opisni radni naziv zahvaljujući prevladavajućem tonu cakline. Osim toga, ista je peć katkad zvana i „peć br. 21“ zbog, na kapi u glinu urezanoga, vidljivog broja 21 koji najvjerojatnije predstavlja oznaku glinenih komada obilježavanih tako zbog lakše identifikacije prilikom pečenja. Iz istog se razloga tzv. siva peć, nešto mlađa od bijele, te sljedeća na redu u realizaciji programa konzervatorsko-restauratorskih radova, nazivala još i „peć br. 28“, a smeđa, treća u nizu i najmlađa, jednostavno po boji svoje glazure. Od te tri posebno treba istaknuti bijelu peć koja

je vrlo rijedak i dragocjen primjer tzv. *Zirkulierofena*³⁷ ili *Etagenofena*,³⁸ specifičnoga tipa peći s otvorima u tijelu, vrlo čestog na području Bavarske i Češke, u uporabi od početka 19. stoljeća pa sve do 1860/70-ih, ponegdje i dulje, a koji dobrim dijelom predstavlja sljedeću razvojnu formu ili inačicu željeznih lijevanih peći iz druge polovice 18. st., sličnih oblikovnih osobina.³⁹ Tip ove peći, moglo bi se reći preteče radijatora, donosi inovaciju i poboljšanje sustava grijanja jer konstrukcija tijela produljuje tok kruženja zagrijanoga zraka po zonama, čime se bolje i dugotrajnije iskorištava dobivena toplina.

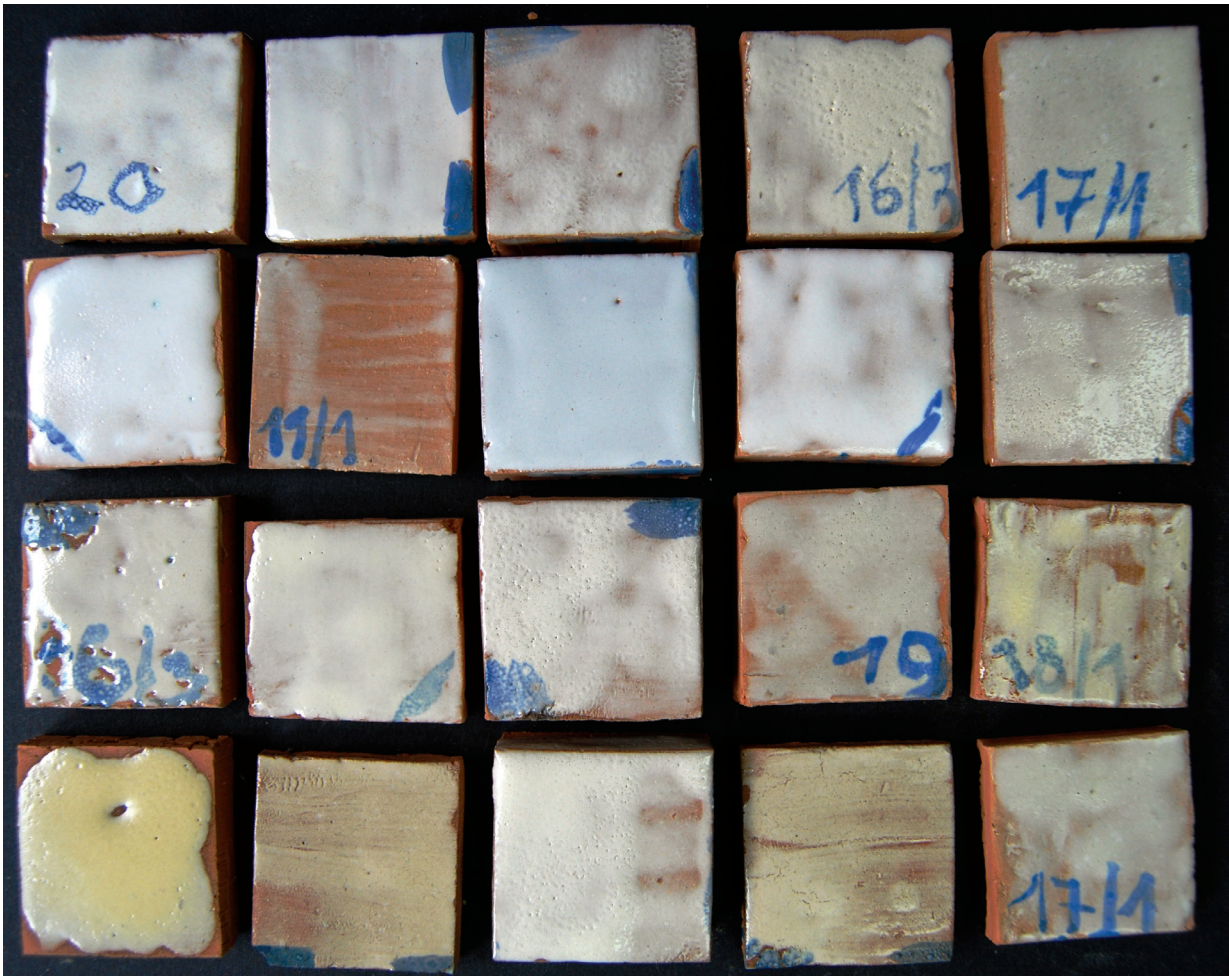
Požeški je *Zirkulierofen* (dim. 60,8 × 50,3 cm/v. 188, 2 cm) kvadratnog presjeka, građen pretežito krupnim također kvadratnim pećnjacima polaganima naizmjenice vertikalno i horizontalno, glaziranim bijelo s primjesama nijansi plave boje nanošene na glinu prskanjem. U bazi peći nalazi se pepelište s dvostrukim željeznim, izvana mesingom presvučenim vratašcima, a na nju je nadograđen *corpus* sastavljen od dva dijela: donji puni s dvostrukim vratima ložišta i gornji s dva otvora – donjim manjim i gornjim većim. Krunište peći čini lučni zabatni, višestruko profilirani dio valovita obrisa, a na samo tjeme postavljena je zaključna kvadratna kapa. Plohe rubnih frontalnih pećnjaka definirane su kontinuiranim reljefnim vitičasto-cvjetnim ornamentom, a središnji i kutni dijelovi istaknuti motivima metamorfnih maskerona⁴⁰ na način 16. st. u historicističkoj interpretaciji cvijeća i lišća te antikizirajućom ženskom glavom u vrhu zabatnog luka.

Osim što predstavlja „standardnu“, a ne *Etagenofen*, siva se peć („peć br. 28“) izrazom svog cjelokupnoga volumena, koncepcijom raspodjele zona, oblikom keramičkih elemenata, odabirom ornamentike te približno i dimenzijama (71,2 × 71,2 cm/v. 203,5 cm), približava bijeloj peći. Ovdje

9. Siva peć, urezan zapis na kapi peći (fototeka HRZ-a)

The grey stove, inscription incised in the stove top plate (photographic archive of the HRZ)

10. Testovi gline i glazure izvedeni tijekom konzervatorsko-restauratorskih radova na bijeloj i sivoj peći (fototeka HRZ-a)
Clay and glazing tests carried out during the conservation and restoration interventions on the white and grey stoves (photographic archive of the HRZ)

11. Bijela peć, detalj ornamenta nakon nanošenja sloja nove glazure i retuša oštećenja (fototeka HRZ-a)
The white stove, detail of an ornament after the application of new glazing and retouching (photographic archive of the HRZ)

12. Bijela peć, nakon restauriranja i montaže u prostorima Konzervatorskog odjela u Požegi (fototeka HRZ-a)
The white stove, condition after conservation and reassembly at the premises of the Požega Conservation Department (photographic archive of the HRZ)

je riječ o vremenu gotovo cijele druge polovice 19. st., a najintenzivnije od oko 1860-ih pa do 1890-ih, kada su tako oblikovane kaljeve peći s vrlo često korištenim zabatom pri vrhu te neorenesansnim motivima i ornamentalnim oblicima bivale dijelom inventara građanskih kuća⁴¹ na području južne Njemačke (Ulm, Landshut, Speyer). Siva peć u presjeku je kvadrat odsječenih kutova, horizontalnim je profiliranim istacima podijeljena u četiri zone, a građena relativno velikim uglavnom kvadratnim i pravokutnim pećnjacima. U bazi peći nalazi se pepelište s dvostrukim vratašcima; u donjem, nižem dijelu tijela uklopljeno je ložište s također dvostrukim vratima, a gornji, viši dio zaključuje krunište s meko konturiranim zabatom te kvadratnom kapom položenom na tjeme peći. Izbor ornamentike koja opisuje plohe tijela ili naglašava zabat nastavlja se na prirodu ornamentike bijele peći. Riječ je o stiliziranim viticama, grotesknim maskeronima, školj-

13. Siva peć, nakon restauriranja i montaže u prostorima Konzervatorskog odjela u Požegi (fototeka HRZ-a)
The grey stove, condition after conservation and reassembly at the premises of the Požega Conservation Department (photographic archive of the HRZ)

kama, palmetama i lovorovim vijencima, a u vrhu po sredini zabatnog polja nalazi se reljefno lice Dioniza. Na bijelu osnovu površine peći, prije glaziranja, prskanjem je nanošena plava boja (intenzivnije nego na bijeloj peći), dok su ornamenti ostavljeni u svijetlom tonu. O tome jesu li konstruktivni dijelovi bijele i sive peći proizvodi neke domaće radionice ili su bili uvezeni pa ovdje u peći montirani, u nedostatku arhivskih izvora možemo samo nagađati. Tijekom konzervatorsko-restauratorskih radova na kapi bijele peći, osim već spomenute identifikacijske oznake „N 21“, pronađen je, u glinu urezan, i zapis vjerojatne godine proizvodnje – 1878. te ime i prezime keramičara-pećara Adama Müllera. Navedena godina smješta peć u vrijeme kad u Europi već pomalo opada učestalost uporabe tipa *Zirkulierofen*, a ime majstora, premda upućuje na uvoz peći iz Njemačke, može značiti i nešto drugo. Naime, već je u tekstu spomenut pećar Miler (Muller) koji je bio

14. Siva peć, detalj nakon dovršenih radova (fototeka HRZ-a)

The grey stove, detail after the completion of the conservation-restoration works (photographic archive of the HRZ)

zadužen za razgradnju zelene peći u Trenkovu dvorcu, a drugdje u literaturi na nekim se mjestima navodi kako je sedamdesetih i osamdesetih godina 20. st. u Požegi vrlo aktivan i cijenjen majstor-pećar Božidar Miler,⁴² što može (a ne mora) značiti da se radi o generacijskom prenošenju obrta koji je u Požegi u drugoj polovici 19. st. možda i počeo Adam Müller. S obzirom na to da je na istom glinenom komadu urezan i identifikacijski broj, godina te ime i prezime, značilo bi to ujedno možda i postojanje radionice za proizvodnju komada peći, vjerojatno prema uvezenim predlošcima, modelima i kalupima. I na kapi sive peći nađen je zapis „N 28“, potom teško čitljiva riječ (ime?) te inicijali MZ.

Tijek konzervatorsko-restauratorskih radova na bijeloj i svojoj peći moguće je uglavnom pratiti u podjednakim

fazama, odnosno specifičnim postupcima izvođenim s obzirom na zatečena oštećenja. Obje su ove peći *in situ* zatečene potpuno rastavljene; komadi su bili pomiješani, a otegotna je okolnost bio nedostatak detaljne fotodokumentacije stanja prije obavljene demontaže. Oštećenja dijelova peći bila su izrazito teška; pojedini su komadi bili višestruko razlomljeni, a naslage raznorodnih nečistoća zahvatile su unutarnje i vanjske površine. Na metalnim je elementima ustanovljen, kao i kod ostalih peći, sloj oksida. Nakon dopreme u HRZ, početni je postupak vođen prema već opisanim fazama i postupcima kojima je bila podvrgnuta i zelena peć iz Trenkova. S površina donje prednje strane bijele peći uzeta su tri uzorka boje slikanoga sloja za analizu pigmenta.⁴³ Primijenjena metoda bila je analiza rendgenskom fluorescencijom (XRF), a rezultati

15.–16. Smeđa peć, 1860.–1910. g., Požega, kuća Thaller, nekad Stara svilana, razlomljen pećnjak, stanje nakon čišćenja, prije i poslije spajanja fragmenata (fototeka HRZ-a)

The brown stove, 1860–1910, Požega, Thaller House, originally Old silk factory, broken stove tile, condition after cleaning, before and after reassembly of the fragments (photographic archive of the HRZ)

17. Smeđa peć, postupak ponovne montaže – zidanje temeljnog dijela (fototeka HRZ-a)
The brown stove, reassembly – construction of the base (photographic archive of the HRZ)

su pokazali visok stupanj zastupljenosti olova, odnosno da se u ovom slučaju radi o prozirnoj olovnoj glazuri. Takva glazura koja se sastoji od staklene smjese na bazi olova (za izradu prozirnih glazura), u koju su se mogli dodavati i pigmenti metalnih oksida za razna obojenja, ima dugu povijest i seže u doba početka proizvodnje stakla.⁴⁴

Posebno zahtjevan zadatak bilo je preliminarno razvrstavanje i izvođenje proba spajanja konstruktivnih elemenata u manje i veće cjeline kako bi se stekao približan dojam izvorne strukture, odnosno da bi se ustanovila kompatibilnost dijelova peći. Nakon postupka pranja, uslijedilo je detaljno čišćenje i dočišćavanje pećnjaka, osobito s lica, uz posebnu pozornost posvećenu ornamentici. Osnovno uklanjanje krupnijih nečistoća uglavnom iz unutrašnjosti pećnjaka – čađe, šamota, ostataka crijepa i sl. – slijedilo je fino uklanjanje taloga zemlje i prašine (skalpelom, četkicama i štapićima), s površina ornamentalnih reljefa i oko tih površina.

S obzirom na to da se u ovom slučaju radilo o velikoj količini teško oštećenih, slomljenih i prošupljenih elemenata peći, postojala je evidentna potreba za izradom nedostajućih fragmenata raznih oblika i dimenzija. Tako je, nakon što su razvrstavanjem, pranjem i čišćenjem komadi pripremljeni za nastavak postupka, bilo nužno odrediti tehnologiju dopune (rekonstrukcije) ili dogradnje manjkajućih segmenata pećnjaka, a jednako tako izvesti mnoge testove gline, glazure i lijepljenja. Te su probe, osim iznalaženja odgovarajućih nijansi, trebale odrediti

koeficijent stezanja materijala u procesu pečenja, čvrstoću materijala te otpornost spojeva.⁴⁵ Pri tome su korišteni i ručno izrađeni glineni valjčići (tipli) kao potpora lijepljenju. Postupak rekonstrukcije nedostajućih dijelova ploha i rubova pećnjaka, profilacija i ornamentike, podrazumijevao je oblikovanje tih dijelova u glini, prema rezultatima provedenih testova, potom pečenje, glaziranje te na kraju inkorporiranje kitanjem i izvođenjem retuša.

Ponegdje su teže oštećeni rubni dijelovi i profilacije bivale modelirane ili domodelirane, tj. dograđivane sloj po sloj vatrootalnom masom koja je osobito pogodna za spajanje u procesu pečenja na visokim temperaturama. Kao pomoćna armatura pri izvođenju takve ispune poslužile su drvene letvice koje bi nakon sušenja bivale uklonjene. Treba istaknuti posebno zahtjevan postupak rekonstruiranja nedostajućih dijelova rubnih profilacija. Nakon transporta restauriranih komada peći u Požegu, obavljena je ponovna montaža *in situ*, u prostorijama prvoga kata zgrade Konzervatorskog odjela, gdje će obje peći imati trajnu muzealnu namjenu.

Najmlađa od četiriju požeških peći i posljednja u slijedu restauratorskih postupaka bila je tzv. smeđa peć. To je tip koji dolazi u modu 1880-ih/1890-ih⁴⁶ – kada kaljeve peći postaju sve dostupnije te su gotovo redovit dio opreme građanskih interijera diljem Europe. To je i vrijeme kada se u Hrvatskoj, a naročito u Zagrebu i okolici, pojavljuje i u široj mjeri razvija djelatnost pečarskog obrta.⁴⁷ Domaća glina (posebno iz Bedekovčine) postaje sve traženijom

robom i u susjednim krajevima (Ugarska, Štajerska), a u Hrvatskoj je uglavnom zamijenila prije često rabljenu belgijsku glinu. Pećari nastoje unapređivanjem proizvodnje te praćenjem suvremenih trendova istisnuti stranu konkurenciju. Šest većih pećarskih poduzeća tada djeluje u Zagrebu, a u Samoboru i Krapini po jedno, zapošljavajući do 60 radnika. Osim što su pokrivala domaću potražnju, te su radionice i izvozile svoje proizvode u Ugarsku, Dalmaciju i Bosnu. O radionici iz koje je potekla požška smeđa peć nemamo podataka. Urezani plitkoreljefni ornament sa simetrično postavljenim stiliziranim biljnim i geometrijskim motivima na površini svakog pećnjaka, ali i gravirana dekoracija metalnih vratašaca, smještaju je u onodobne tokove historicizma.

Peć je kvadratnog presjeka, volumen jednostavnih, oštrih linija, podijeljen u tri zone koje se postupno sužavaju prema vrhu. Na bazu s pepelištem nadograđen je viši dio u kojem se nalazi ložište, a na koji se, preko oštre profilacije, nastavlja relativno usko tijelo peći zaključeno ravnom istaknutom keramičkom pločom. Pećnjaci, manji pravokutni i veći kvadratni, slagani naizmjenice, glazirani su smeđe, što dolazi od primjese željeznog oksida u smjesi cakline. I ta je peć zatečena razgrađena, s oštećenjima elemenata koja ne odstupaju znatno od već opisanih. Postupci čišćenja, rekonstrukcije, spajanja i nadogradnje keramičkih dijelova u osnovi su slijedili već ustanovljen način rada, a posebnost se odnosi na višestruko opetovano pečenje prethodno tretiranih glinenih elemenata, što je i jedan od preduvjeta za kasnije moguće rekonstruiranje funkcije. Nakon što su keramički dijelovi bili spojeni lijepljenjem, uslijedilo je prvo pečenje kako bi bila postignuta što kvalitetnija integracija spojeva. Retuširanje toniranom glazurom prethodilo je potom drugom pečenju, a nanošenje prozirne glazure zaključeno je trećim pečenjem koje je trebalo povezati stare i nove glazure. Pečenje se provodilo na temperaturi od 900 °C, sa zadržavanjem na 30 minuta, postupnim spuštanjem i hlađenjem do sljedećega dana kako bi bilo izbjegnuto pucanje gline i cakline pri eventualnom naglom vađenju. Smeđa peć ponovno je montirana u matičnom prostoru, postupkom koji je potpuno slijedio tradicionalnu tehnologiju gradnje kaljevih peći⁴⁸. Kod peći s postoljem uzdignutim od tla⁴⁹ već je samim time prevenirana opasnost od požara, dok se kod peći poput smeđe postavlja sloj pijeska kao izolatora u bazu s pepelištem. Na tako pripremljen temeljni dio slijedi građenje tijela peći slaganjem zona kaljeva, ispunjavanjem njihovih unutarnjih kasetiranih stijenki i ojačavanjem metalnim spojnicama, a sustavom pregrada u konačnici se postiže usmjeravanje, odnosno usporavanje toka zagrijanoga zraka u tijelu peći te time i dulje zadržavanje topline. Važno je reći i to da je peć priključena na otvor za dimnjak. Konzervatorsko-restauratorski postupak smeđoj je peći vratio prvotni izgled,

18. Smeđa peć, nakon restauriranja i montaže u prostorima Konzervatorskog odjela u Požegi (fototeka HRZ-a)

The brown stove, after conservation and reassembly at the premises of the Požega Conservation Department (photographic archive of the HRZ)

a takav način ponovne montaže ujedno ju je vratio i „u život“, što znači da u bilo kojem trenutku može ponovno preuzeti funkciju zagrijavanja prostora. To je samo jedan primjer koji prezentira mogućnost, ovisno o kontekstu, restauriranja i uporabnog aspekta kao bitnog i nedjeljivog dijela integriteta predmeta umjetničkog obrta.

Restauriranje četiriju požških peći svraća tako pozornost na tu vrstu predmeta čije značenje, s obzirom na vizualni doprinos identitetu interijera te kulturološku vrijednost, ne može biti upitan, a svakako mora ukazati na potrebu za čuvanjem te sustavnim i sveobuhvatnim evidentiranjem povijesnih peći kojih sasvim sigurno ima ili ih je još donedavno bilo na području Hrvatske. ■

Bilješke

- 1 http://www.furnologia.de/furnologia/a_hauptseiten/hauptseite.htm (21. lipnja 2010.): Das Online-Magazin zur Historischen Ofenkeramik. U klasifikaciji predmeta MUO, Zagreb, povijesne se peći svrstavaju u kategoriju namještaja.
- 2 FRITZ BLÜMEL, *Deutsche Öfen – Der Kunstofen von 1480 bis 1910: Kachel und Eisenöfen aus Deutschland, Österreich und der Schweiz*, München, 1965.
- 3 FRITZ BLÜMEL, 1965., (bilj. 2).
- 4 http://www.icom-cc.org/54/document/Alberta_Campitelli_Conservation_of_the_House_of_Owls_at_Villa_Torlonia_in_Rome_an_example_of_Architecture_and_Decorative_Arts_Multidisciplinary_Conservation_A_Holistic_View_for_Historic_Interiors_ICOM-CC_Interim_Meeting_Rome_March_2010.pdf (2. lipnja 2010.)
- 5 Radovi na požeškim pećima (Registrirano kulturno dobro Z 2812) obavljani su u sklopu redovite programske djelatnosti Hrvatskog restauratorskog zavoda, u etapama od 2007. do 2010., financirani u cijelosti od Ministarstva kulture Republike Hrvatske, a uz suradnju i potporu Konzervatorskog odjela MK RH u Požegi i Gradskog muzeja Požega.
- 6 U tom smislu treba spomenuti i u međuvremenu restauriranu vrijednu glaziranu keramičku peć, definiranu klasicističkim obilježjima kraja 18. st., iz salona s vedutama na drugom katu palače šećerane u Rijeci. I na toj je peći (program je financirao grad Rijeka) kao i na požeškima, konzervatorsko-restauratorski zahvat izveden u Odsjeku IV, Odjela za polikromnu skulpturu HRZ-a, Mislavova 18, Zagreb. Autorica koncepta te voditeljica svih programâ restauracijâ peći bila je Romana Jagić, akademska kiparica, konzervatorica-restauratorica savjetnica. Tekst članka nastao je suradnjom pri sređivanju i obradi dokumentacije o konzervatorsko-restauratorskom postupku na požeškim pećima.
- 7 MLADEN OBAD ŠĆITAROCI, BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI, *Dvorci i perivoji u Slavoniji*, Zagreb, 1998., 304.
- 8 <http://www.dvorci.hr/pageID=413> (26. svibnja 2010.)
- 9 MLADEN OBAD ŠĆITAROCI, BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI, 1998., (bilj. 7), 304–307.
- 10 JULIJE KEMPF, Požega – Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije, Požega, 1910., 180 – 193.
- 11 MLADEN OBAD ŠĆITAROCI, BOJANA BOJANIĆ OBAD ŠĆITAROCI, 1998., (bilj. 7), 304.
- 12 Usporedba s riječkim pećima (bilj. 6 i dalje); FRITZ BLÜMEL, 1965., (bilj. 2), 153 – 157. (*die Rundofen*)
- 13 ZORISLAV HORVAT, Grijanje u srednjovjekovnim burgovima kontinentalne Hrvatske: Kamini, dimnjaci i kaljeve peći, u: *Prostor*, 3–4 (1994.), 215 – 240.
- 14 ZORISLAV HORVAT, 1994., (bilj. 13), 232.
- 15 ZORISLAV HORVAT, 1994., (bilj. 13), 215, 235, 236.
- 16 RUDOLF LONČARIĆ, Dimnjak – kulturno-povijesni i tehnički element hrvatskog graditeljstva, tekst predavanja, Varaždin, 2010.
- 17 http://www.furnologia.de/furnologia/a_hauptseiten/furnologia_begriff.htm (21. lipnja 2010.)
- 18 FRITZ BLÜMEL, 1965., (bilj. 2), 153–157, 304–310, 320 – 321., <http://www.vintageelements.com/VintageElementsTiledStoveCatalog.pdf> (24. svibnja 2010.)
- 19 ZORISLAV HORVAT, 1994., (bilj. 13), 215.
- 20 *Obrtnik*, 17 (1887.), (ur.) Milan Krešić, Zagreb, 136.
- 21 Građevni pristojbenik, Građevni odsjek i Kulturno-tehnički ured Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. Zemaljske vlade, Zagreb, 1904., 562.
- 22 Podatak iz ispisa predmetne kartice za inventarnu oznaku: 10.058, Gradski muzej Požega; osoba odgovorna za unos podataka: Lidija Ivančević-Španiček
- 23 Isto (bilj. 22)
- 24 U drugom navodu iz iste dokumentacije prezime se piše kao Muller. Dalje u tekstu članka bit će spomenut pećar Müller u slučaju bijele peći, tzv. „peći br. 21“.
- 25 FRITZ BLÜMEL, 1965., (bilj. 2), 24.: upravo zbog modeliranja kaljeva i ispune unutrašnjosti unaprijeđena je tehnologija grijanja u smislu duljeg zadržavanja topline.
- 26 Prema tvrdnjama Lidije Ivančević-Španiček, kustosice Gradskog muzeja Požega, moguće je da je bijeli pećnjak bio dio neke druge peći u Trenkovu dvorcu, budući da ih je nađeno još nekoliko takvih, a uzet je za nadopunu zelenoj peći.
- 27 Ovdje je zanimljivo povući usporedbu s peći iz salona s vedutama u riječkoj palači šećerane, kod koje sustav podnožja počiva na tri dekorativne mesingane prošupljene nogice koje su bile nataknute na željeznu nosivu konstrukciju s umetnutom limenom pločom i s potpornjem po sredini. I riječka je peć predstavnica istoga tipa kao i požeška, samo s drukčijim sustavom loženja. Peći iz palače šećerane opisane u: KRASANKA MAJER, PETAR PUHMAJER, *Palača šećerane u Rijeci*, Rijeka, 2008.
- 28 Kod spomenute riječke peći ložište i pepelište nije bilo locirano u samom tijelu, nego u zidu koji prostoriju dijeli od hodnika, a pristupalo mu se, da bi se obavilo loženje i kasnije skupljanje pepela, kroz otvor iz istoga hodnika. Isti je način loženja i kod peći u dvorcu Trakošćan.
- 29 Prema riječima Žarka Španičeka, pročelnika Konzervatorskog odjela u Požegi.
- 30 FILIP POTREBICA, *Razvoj građanskog svijeta u Požegi tijekom 18. stoljeća*, u: *Kulturna baština Požege i požeštine*, (ur.) Natalija Čerti, Požega, 2006., 71.
- 31 IGOR KARAMAN, Požega i požeška kotlina od oslobođenja ispod turske vlasti do 1848. god., u: *Požega 1227. – 1977.*, (ur.) Marijan Strbašić, Slavenska Požega, 1977., 203.
- 32 IGOR KARAMAN, 1977., (bilj. 31), 203.
- 33 JULIJE KEMPF, 1910., (bilj. 10), 474.

- 34 TOMISLAV VUKOVIĆ, Razvoj medicine u požeškoj kotlini, u: *Požega 1227. – 1977.*, (ur.) Marijan Strbašić, Slavenska Požega, 1977., 507.
- 35 TOMISLAV WITTENBERG, Osam generacija Thallera, u: Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice – VDG *Jahrbuch*, Osijek, 15, 2008., 187 – 244.
- 36 U nedostatku arhivske dokumentacije, o pećima je moguće samo izvoditi zaključke i pretpostavke na temelju raspoložive literature i saznanja.
- 37 <http://www.vintageelements.com/VintageElementsTiledStoveCatalog.pdf> (06. lipnja 2010.)
- 38 FRITZ BLÜMEL, 1965., (bilj. 2), 167 – 169., 311.
- 39 <http://www.luenen.de/medien/archiv/dok/museumsbrochure.pdf> (06. lipnja 2010)
- 40 OWEN JONES, Grammatik der Ornamente, Stuttgart, 1987.; ALBERT RACINET, The Encyclopedia of Ornament, London, 1989.
- 41 FRITZ BLÜMEL, 1965., (bilj. 2), 195 – 198.
- 42 FILIP POTREBICA, Obrt u gradu Požegi i Požeškoj kotlini, Požega, 2002., 233, 265.
- 43 Uzorci ispitivani u Prirodoslovnom laboratoriju HRZ-a, rezultati interpretirani u: Domagoj Mudronja, Laboratorijsko izvješće – Ispitivanje glazure na keramici s peći iz zgrade svilane u Požegi, Zagreb, 31. 1. 2008.
- 44 KARLA GUSAR, Kasnosrednjovjekovna i novovjekovna glazirana keramika s lokaliteta Sv. Križ u Ninu, u: *Archaeologia Adriatica*, I (2007), 177.
- 45 Izmodelirane su po tri pločice (10 × 10 × 1 cm), u svakoj od triju vrsta glina te su paljene na 900°C. Mjerenjem nakon sušenja i paljenja dobiven je koeficijent stezanja.
- 46 FRITZ BLÜMEL, 1965., (bilj. 2), 201, 334.; <http://www.vintageelements.com/VintageElementsTiledStoveCatalog.pdf> (24. svibnja 2010.)
- 47 Industrija kamena, zemlje, gline i stakla u okružju trg.-obrt. komore u Zagrebu, u: *Obrtnik*, 30 (1888.), (ur.) Milan Krešić, Zagreb, 236.
- 48 HANS GROHMANN, Kachelofen und Kamin, München, 1953., 9.
- 49 Npr. peć iz Salona s vedutama, palača R. Benčić, Rijeka ili Zelena peć iz Trenkova.

Summary

Suzana Kolić Gunjača, Siniša Cvetković

FOUR RESTORED TILE STOVES FROM POŽEGA

In recent years, four glazed tile stoves from two locations in the vicinity of Požega have been subjected to a comprehensive conservation-restoration treatment in the Croatian Conservation Institute, the first of its kind in Croatia. They were the so-called green stove from a mansion in Trenkovo near Požega, and three stoves – the so-called white, grey and brown stoves – from the building of the old silk factory, which nowadays houses the Požega Conservation Department of the Ministry of Culture of the Republic of Croatia.

The restoration of four different stoves from Požega is used here merely as a pretext to turn one's attention to this segment, possibly somewhat neglected, of the decoration of historical interiors in the territory of Croatia. The paper also points to the need for a systematic and comprehensive recording of historical stove types, which certainly still exist, or at least did so until recently, and which testify to the degree of culture in everyday life.

The green stove, the oldest among the stoves from Požega, belongs to the collection of the Požega Municipal Museum, although it originated from the Late Baroque-Classical Mansion of Baron Franjo Trenk. It has been dated to the period in which the subsequent owners reconstructed the mansion, in the late 18th and early 19th centuries. This is the only stove of this kind in the

Požega region, and an example of the so-called cylindrical or barrel-shaped stoves (*Rundofen*) that were mostly produced by Austrian, Czech and South Tyrolean workshops in the period between 1790 and 1830. In the 19th and 20th centuries, the same type of glazed ceramic stove was called "Swedish clay stove" or "Strasbourg stove".

Among other items, three different ceramic stoves were discovered in the Požega Conservation Department – the white, the grey and the brown – and they were subjected to a comprehensive conservation-restoration treatment that was completed in early 2010.

The white stove, the oldest of the three, is a precious example of the so-called *Zirkulierofen* or *Etagenofen*, a distinctive type of stove containing openings in its body, which is frequently found in the territory of Bavaria and the Czech Republic. Such stoves were used between the beginning of the 19th century and the 1860s-1870s, in some places even longer, and they represent the subsequent developmental form or variation of cast-iron stoves of the second half of the 18th century, characterized by a similar shape.

The grey stove is, in many features, similar to the white stove. It belongs to the group of stoves that were prevalent in the period between the 1860s and 1890s, when tile stoves of this kind, with a cornice at their top and

neo-renaissance motifs and ornaments, were frequently present in bourgeois houses in the territory of southern Germany (Ulm, Landshut, Speyer).

The youngest among the four stoves from Požega is the so-called brown stove. This type of stove became popular in the 1880s and 1890s, when tile stoves were more affordable and thus became an almost regular element of bourgeois interiors throughout Europe. In this period, the stove-making crafts became more numerous and developed in Croatia, too, especially in Zagreb and the surrounding region.

However, due to a lack of archival sources, at this moment one can only speculate as to whether the four Požega stoves were produced in a local workshop or in any of those in Central European.

The conservation and restoration works on all four stoves encompassed disjoining of the stoves, classification

and listing of their parts, mechanical cleaning, reconstructions and supplementation of the missing fragments were made. The cracks were filled, the stove elements were toned, re-glazed and finally retouched. All the phases of the works were documented in detail.

After the completion of the conservation-restoration works, the green, white and grey stoves were reassembled at the premises of the Požega Municipal Museum and the Požega Conservation Department, where they will be on permanent display, and the brown stove was rebuilt by the traditional method of building of tile stoves and connected to a chimney, thus allowing it to be used for its original purpose.

KEYWORDS: *Swedish clay stove, barrel-shaped glazed ceramic stoves (Rundofen), Zirkulierofen/Etagenofen, Trenkovo Mansion, Požega, Thaller House, conservation-restoration works*